

Розділ 2. УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(477)

Петро Вівчарик

РОЛЬ І МІСЦЕ СТЕПАНА КАЧАЛИ У ЗАСНУВАННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА"

У статті проаналізовано роль і місце Степана Качали у заснуванні і діяльності товариства "Просвіта" в Східній Галичині. Розкрито його значення у формуванні національної свідомості українців у 60-ті роки XIX ст.

Ключові слова: Степан Качала, "Просвіта", Східна Галичина, Австро-Угорщина, "Слово".

У 1848 році із дозволом австрійського цісаря на заснування організацій національного спрямування на теренах Східної Галичини постають Головна Руська Рада, "Галицько-руська матиця", товариства в основі яких лежала культурно-просвітницька діяльність. Проте, внаслідок розколу в українському таборі на русофільську (пізніше москвофільську) та народовецьку течії актуальним залишилося питання подальшого пропагування серед галицького селянства ідей національної самостійності, захисту української мови, культури, самосвідомості, формування політикуму. Саме на ці основні постулати в майбутньому опиратиметься товариство "Просвіта" і саме їх захищатиме упродовж свого життя Степан Качала.

Наукова новизна полягає у тому, що завдяки комплексному аналізу архівних і публіцистичних джерел, визначено роль С. Качали як одного з ідеологів товариства "Просвіта", показано його внесок у подальший розвиток товариства, висвітлено періоди його співпраці з "Просвітою".

Об'єктом наукового дослідження виступають суспільно-політичні, національно-культурні процеси, що відбувалися в Східній Галичині у другій половині XIX ст.

Предметом є діяльність С. Качали, як члена-засновника та активного учасника "Просвіти" упродовж визначеного періоду.

Мета дослідження полягає у дослідженні ролі С. Качали у заснуванні та діяльності товариства "Просвіта".

Завдання статті ґрунтуються на визначенні основних ідей С. Качали стосовно заснування товариства "Просвіта", через аналіз низки статей пароха у галицьких часописах "Слово" ("Из Шельпак. Погляд на справи русско-народни в началі года 1868", "Из Шельпак. Еще о русско-народном обществе", "Из Шельпак. Побудка до больше ревной и решительной деятельности" та ін.) та "Основа" ("Шельпаки, дня 12, р. жовтня", "Шельпаки, дня 2, р. грудня 1870" та ін), брошур галицького діяча періоду діяльності товариства (зокрема "Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських селян"), характеристиці внеску С. Качали у подальшу діяльність "Просвіти".

Можна з впевненістю стверджувати, що діяльність такого культурно-освітнього центру як "Просвіта" у працях науковців висвітлена набагато глибше, ніж праця у цьому товаристві окремих діячів. Зокрема у контексті даної проблематики постать С. Качали залишається ще неповністю розкритою, адже більшою мірою проаналізовано політичні аспекти біографії визначного галицького діяча.

В контексті аналізу історіографії і публіцистики згадки про відносини С. Качали і діячами "Просвіти" знаходимо в працях М. Алексієвця, І. Зуляка [1], І. Куцого [15], М. Мудрого [17], В. Пашука [19], Т. Андрусяка [2], О. Аркуші [3], І. Райківського [21], Я. Мокляка [16] та ін.

Деяко детальнішу інформацію стосовно проблематики статті знаходимо у дослідженні Є. Дороша [4–5], С. Ушакової [18], які вивчали життєвий шлях С. Качали. Втім аналіз історіографії дає змогу зробити висновок, що на сьогодні у науковій літературі відсутні праці, що ґрунтуються на дослідженні зазначеної проблеми, у яких зокрема було б окреслено роль і внесок С. Качали у заснування та діяльність "Просвіти" в Східній Галичині упродовж другої половини XIX ст.

Основу джерельної бази статті складають матеріали фонду 348 "Товариство "Просвіта", Центрального державного історичного архіву у м. Львові [24–25], матеріали фондів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

У 1867 році із заснуванням у Празі товариства "Матиці люду", а у Кракові "Товариства приятелів освіти люду" з філією у Львові, а також поступовою втратою впливу "Галицько-руської матиці", серед частини галицької інтелігенції прихильників народовецької течії, С. Качала у газеті "Слово" від 6 січня 1868 року виступає із закликом створення нового товариства просвітницького спрямування під заголовком "Из Шельпак. Погляды на sprawy русько-народни в началі года 1868" [8]. У цій статті поряд із аналізом виборів до сейму 1867 р., в результаті яких, як наголошував

автор, що свідомі галичани "той радості ділити не могли, знаючи, що часто поляками, аби тільки інтелігенцію русску усунути, яко кандидати до Союму поставлялися хлопи русскії, которі в темноті своєї не раз могут ідти рука в руку с ляхами..." [18, с. 346].

Тобто, у цій статті фактично закладаються основи ідеї нового просвітницького товариства, обстоювані у подальшому автором у значній частині своїх публікацій. Стимулом до цього були насамперед результати виборів, які продемонстрували неусвідомлення русинами реального становища у краї. При цьому "Просвіта" повинна була бути світською організацією, релігійну тематику С. Качала радив залишити Ставропігії. Також для нівелювання опору з боку москвофілів, він висловив думку про те, що нове товариство не існуватиме як антипод "Галицько-руській матиці", а лише "обопильну заохоту розбудить" (тобто сприятиме здоровій конкуренції) [19, с. 10]. Цікаво, що такі думки С. Качали співпадають з тезами провідних діячів народовецької течії, які були висловлені на перших зборах товариства "Просвіта": А. Вахнянина, А. Січинського, Ф. Заревича. Проте останні акцентували увагу на необхідності такого товариства наголошуючи на національному чиннику, а парох з Шельпак ключовим вважав політичний.

Ідея галицького священика знайшла підтримку серед львівської інтелігенції, прихильниками товариства стали А. Вахнянин, С. Партицький, Ю. Романчук, С. Борковський, К. Сушкевич, М. Коссака, А. Січинський, С. Огоновський, М. Устиянович, В. Терлецький та ін. Згодом, за участі С. Качали, був розроблений перший тимчасовий статут "Просвіти". Варто зауважити, що у відповідь на статтю С. Качали у "Слові" у цьому ж часописі опубліковано два дописи із доповненнями і заувагами щодо ідей пароха із Шельпак. У одній із них ("З над Стира. Що должна дилати наша інтелігенція народна") [6]. Задуми С. Качали підтримувалися, втім увага акцентувалася на закликах галицької інтелігенції щодо участі у "Просвіті" селян для згуртування і протидії утискам поляків. Як зазначав В. Пашук, що думки, протилежні за спрямуванням, свідчили про неоднозначну оцінку ідеї створення просвітницької організації [18, с. 352]. Можемо погодитися з цією думкою, адже суперечності демонстрували необхідність глибшого усвідомлення доцільності заснування нової культурно-просвітницької організації. Варто зауважити, що майбутня організація у задумах галицького священика мала достатньо чіткі функції і для інтелігенції і для селянства. Якщо для останніх основною була потреба у просвітництві, створення умов для використання рідної мови в освітній сфері, то перші повинні були забезпечувати видання брошур, посилюючи зв'язок між різними прошарками суспільства, в тому числі й через те, що часописи не були доступні у різних місцевостях. Результатом цього мала стати виборча кампанія із більш вагомими для галичан наслідками. У цьому позиція С. Качали народовців повністю співпадали.

Важливою подією стали перші установчі збори товариства "Просвіта" 8 грудня 1868 року, достеменно невідомо чому не був присутній на засіданні один з ініціаторів заснування товариства – С. Качала. Однак, як вказує І. Сохоцький, він надіслав письмове привітання [22, с. 64]. Як зазначав у вступному своєму слові А. Вахнянин участь у заснуванні товариства брала галицька інтелігенція, котра у 1848 році організувала "Галицько-руську матицю" і з часом покинула її [24, арк. 21].

Після створення товариства дещо стримував його розвиток той факт, що через високі членські внески, котрі за статутом становили 2 золотих гульдени (ринські), а крім цього вплачувати по 52 крейцари місячного внеску, щорічно творило 6 гульденів і 24 кр. + 2 гульдени при реєстрації. Усього, 8 гульд. і 24 кр. при тому, що вівця на ярмарку коштувала 2 кр., а взимку за те, щоб змолоти зерно за день роботи платили 20 кр., селяни не могли собі дозволити сплачувати такі високі внески, що обмежувало їх кількість лише представниками інтелігенції [20, с. 25].

Натомість С. Качала у своїх публікаціях наголошував, що ці питання можливо буде вирішити з допомогою тих осіб, які цікавляться суспільними справами, зокрема передплатників руської періодики (той що передплатує часописи "и на издаване книг датку не пожалує"). Також парох надіявся на кошти від членських внесків на ті чи інші цілі [18, с.376].

Одним із найбільш вагомих результатів співпраці С. Качали із "Просвітою" стало видавництво у 1869 році брошури галицького священика "Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських селян". Автор надіслав на її видавництво 35 золотих ринських і на засіданні Головного відділу "Просвіти" від 14 вересня 1869 році, ухвалено дати її на рецензію двом членам товариства і друкувати у 2000 примірниках. На засіданні 20 жовтня цього ж року визначено її ціну – 8 крейцерів [24, арк.14–15]. Книга написана у формі діалогів про згубність пияцтва, потребу в організації громадських кас і шпихлірів (зернових комор), у ній наголошувалося на необхідності освіти серед народу. Цікаво, що вона написана у доступній для народу формі, стала настільки популярною, що впродовж п'яти років її тричі перевидавали і загальний тираж її досягнув 9000 примірників на 224 аркушах (у 1869 році – 2 тис. примірників, у 1873 році – 2 тис. примірників, у 1874 році – 5 тис. примірників) [1, с. 61].

Через свою політичну діяльність, не маючи змоги брати активну участь у засіданнях Головного відділу "Просвіти", С. Качали вдалося побувати на окремих зборах. Результатом цього було обрання

священика у жовтні 1870 року на засіданні Головного відділу на “повномочника (абсита)” читальні товариства у Шельпаках, а у 1871 році і філії “Просвіти” у Збаразькому повіті [24, арк. 28; 66].

Окремої уваги заслуговує розгляд питання, пов'язаного з меценатською діяльністю С. Качали. Про його благодійні пожертви знаходимо відомості на сторінках часописів “Діло”, “Правда”. Зокрема, щодо публікації в останньому подяки пароху з Шельпак за його фундацію, а також заснування фонду С. Качали знаходимо у протоколі засідання Головного відділу “Просвіти” від 17 жовтня 1873 року [24, арк. 102–103]. У 1887 році, будучи хворим, галицький священик подарував товариству позику 3000 ринських із зазначенням, що гроші надаються на невизначений термін, відсотки будуть надходити С. Качалі до його смерті з додатком, що товариство зможе їх отримати, коли вони будуть йому потрібні [25, арк. 188].

Досить суперечливою подією у відносинах С. Качали і товариства “Просвіта” є питання спадщини пароха. Згідно із заповітом останнього, він залишав товариству кошти на видання із відсотків популярних практичних книжок, визначення премій для авторів і допомоги видання мапи Малої Русі 10 тис. ринських (ця карта роботи Г. Величка випущена “Просвітою” у 1889 році, значну допомогу в цьому відіграв внесок С. Качали 9000 ринських). Далі у заповіті внесено деякі корективи “Для товариства “Просвіта” у Львові на повисші цілі призначаю 8000 ринських, а 2000 для внуки Стефанії, замужній Слюзар, уродженої Студинська” [5, с. 40].

Згідно з протоколами засідань товариства можна дізнатися, що проти цього була родина С. Качали з боку дочки Вікторії Студинської, оскільки на засіданні Головного відділу 8 лютого 1889 року зачитано лист брата С. Качали Андрія, пароха села Медин (тепер Підволочиського району, Тернопільської області), а заодно розпорядника майна померлого, у якому йшлося про те, що Студинські будуть позиватися стосовно заповіту, тому просвітяни ухвалили написати сину С. Качали – Володимирі в Київ з проханням допомоги у цій ситуації [25, арк. 230–231]. На засіданні Головного відділу 22 березня 1889 року знову ж наголошувалося на необхідності повідомлення сина С. Качали у Києві про необхідність його допомоги у питанні спадщини покійного пароха [25, арк. 256]. Результатом переговорів обох сторін стала відмова доньки С. Качали від усіх претензій, втім судовий процес остаточно завершився у 1891 році, а остаточно сторони примирилися у 1893 році [25, арк. 256–259].

Таким чином, ідеї С. Качали, знайшовши однодумців серед нового покоління діячів течії народовців, стали тим безпосереднім поштовхом до творення нової культурно-освітньої організації – товариства “Просвіта”. Слід зауважити, що позиції С. Качали і народовців щодо призначення товариства багато в чому співпадали, хоча на відміну від останніх його погляди не були системними. Це визначалося насамперед відсутністю у галицького пароха бачення чіткої структури організації обмежуючись підкресленням важливості товариства, через висвітлення ситуації в суспільстві, критикуючи бездіяльність “Галицько-руської матиці”, вказуючи на недостатню кількість книг, неспроможність подолати тогочасних періодичних видань і їх неможливість впливати на належному рівні на суспільство, звертав увагу на загрозу з боку польських організацій. У своїх публікаціях прикладом для наслідування С. Качала визначав Чеську матицю люду, її успішну діяльність. Окрім того визначаючи спільне у поглядах народовців і С. Качали, можна стверджувати, що безумовно у публікаціях останнього переважає політичний чинник і більш критичний погляд на окремі питання.

Отже, незважаючи на різноманітні перешкоди, нове утворення знайшло підтримку серед населення Східної Галичини і значна заслуга у цьому С. Качали, котрий через свої публікації та матеріальну підтримку сприяв розвитку “Просвіти”, ставши одним із її довголітніх почесних членів.

Список використаних джерел

1. Алексієвць М. М., Зуляк І. С. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914) / М. М. Алексієвць, І. С. Зуляк. – Тернопіль: ТДПУ, “Літопис”, 1999. – 184 с. 2. Андрусак Т. Роль “Просвіти” в розвитку української правової думки / Т. Андрусак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19. – Львів, 2010. – С. 160–163. 3. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. / О. Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 3–4. – Львів, 1997 – С.118 – 139 с. 4. Дорош Є. С. Качала / Є. Дорош. – Тернопіль, 2000. – 72 с. 5. Дорош Є. Родина Качалів в історії Галичини / Є. Дорош, В. Слюзар. – Т.: Підручники і посібники, 2010. – 160 с. 6. 3 над Стира. Що должна дилати наша интеллигенция народна // Слово. – 1868. – № 9. – С. 2–4. 7. Качала С. Відповідь на відповідь. Шельпаки, 9. грудня 1870. / С. Качала // Основа. – № 25.– 18 (30) грудня 1870.– С. 2–3. 8. Качала С. Из Шельпак. Погляд на справи русско-народнии в началі года 1868 / С. Качала // Слово. – № 2. – 6 (18) січня 1868. – С. 3. 9. Качала С. Из Шельпак. Еще о русско-народном обществе / С. Качала // Слово. – № 27. – 6(18)квітня 1868. – С. 2. 10. Качала С. Из Шельпак. Побудка до больше ревной и рѣшительной деятельности / С. Качала // Слово. – № 33. – 1870. – С. 4. 11. Качала С. Шельпаки, дня 12, р. жовтня / С. Качала // Основа. – № 8. – 20 жовтня (1 падолиста) 1870. – С.2–3. 12. Качала С. Шельпаки, дня 2, р. грудня 1870 / С. Качала // Основа. – № 25. – 18 (30 грудня) 1870. – С. 4. 13. Качала С. Шельпаки, дня 21, р. жовтня 1870 / С. Качала // Основа. – № 11. – 30жовтня (11 падолиста) 1870. – С.

3. 14. Качала С. Що нас губить, а що нам помочи може. Письмо для руських селян / С. Качала. – Львів, 1869. – 56 с. 15. Куций І. Степан Качала у контексті українського історіографічного процесу / І. Куций // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 2, ч. 2. – С. 57–63. 16. Мокляк Я. Українська молодь в програмі ордену Змертвихвстанців. Дві думки у справі "русського інтернату" у Львові (Валеріан Калінка і Степан Качала) / Я. Мокляк // Південний архів. Історичні науки. – 2002. – Вип. 7. 17. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х роках ХІХ століття: спроба модернізації української ідеї / М. Мудрий // Молода нація. Альманах. – Київ, 1996. – Вип. 3. – С. 213–219. 18. Пашук В. Просвітницькі ідеї о. Степана Качали / В. Пашук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 2010. – № 19. – С. 345–380. 19. Пашук В. Товариство "Просвіта" крізь призму "Слова": до історії стосунків укр. громадсько-політ. угруповань Галичини (народовців і москвофілів) в др. пол. ХІХ ст. / В. Пашук. – Л.: Ін-т українознавства НАН України, 1999. – 39 с. 20. Перський С. Популярна історія Товариства "Просвіта" / С. Перський. – Львів, 1932. – 268 с. 21. Райківський, І. Раннє народовство та поширення етноніму "Україна" у Східній Галичині (1860-ті рр.) / Ігор Райківський // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 57–72. 22. Сохоцький І. Що дали греко-католицька церква й духовенство українському народові / І. Сохоцький. – Філадельфія, 1951. – 104 с. 23. Ушакова С. Степан Качала – політик і публіцист / С. Ушакова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 41–45. 24. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 7628, арк. 4–21, 14–15, 28, 66, 67, 68, 88–89, 102–103. 25. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 7629, арк. 188, 230–231, 256, 256–259.

Петр Вивчарук

РОЛЬ И МЕСТО СТЕПАНА КАЧАЛЫ В ОСНОВАНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА "ПРОСВИТА"

В статье проанализированы место и роль Степана Качалы в учреждении и деятельности общества "Просвита" в Восточной Галичине. Раскрыто его значение в формировании национального сознания украинцев в 60-х гг. ХІХ в.

Ключевые слова: Степан Качала, "Просвита", Восточная Галичина, Австро-Венгрия, "Слово".

Petro Vivcharyk

THE ROLE AND PLACE OF STEPAN KACHALA IN THE FOUNDATION AND FUNCTION OF THE ASSOCIATION "PROSVITA"

The article analyzes the the place and the role of Stepan Kachala in the foundation and function of the Association Prosvita in Eastern Halychyna. His importance in the formation of national awareness of ukrainians of 60's of the nineteenth century is explored here.

Key words: Stepan Kachala, "Prosvita", Eastern Halychyna, Austria-Hungary "Slovo".

УДК 94(477)"1920/1939"

Роман Мельник

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРСЬКИХ КАДРІВ ТА ОСОБОВОГО СКЛАДУ АРМІЇ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ С.ПЕТЛЮРИ

Стаття присвячена проблемі, пов'язаній з аналізом теоретичних основ підготовки офіцерських кадрів та особового складу армії у публіцистичній спадщині С. Петлюри. Показано основні концептуальні підходи С.Петлюри щодо методів проектування воєнної доктрини, складовою якої був вишкіл армійських фахівців.

Ключові слова: С. Петлюра, військовий вишкіл, військово-теоретичні праці, воєнна доктрина, публіцистика.

Процес розбудови та реформування Збройних сил України на сучасному її розвитку закономірно викликає інтерес до вивчення вітчизняного історичного досвіду, пошуку нових аналогій, котрі можна було б використати при вирішенні сучасних актуальних завдань, а саме вишколу та виховання армійського особового складу. Безпосереднє відношення до з'ясування цього питання має період визвольних змагань 1917–1921 рр., в ході яких відродження національних Збройних сил стало одним із вирішальних чинників боротьби за відновлення державності України.

Глибоке та всебічне вивчення проблеми підготовки командного складу армії УНР в теоретичних розробках військової еміграції міжвоєнного періоду, сьогодні має важливе наукове і